

Petri, Olga: Places of Tenderness and Heat. The Queer Milieu of Fin de Siècle St. Petersburg.

Cornell University Press, Ithaca, 2022. 254 oldal.

A városok története túlmutat építészetükön, gazdasági-kereskedelmi kapcsolataikon és a városvezetés szabályain. A városi terek a használóik által válnak élővé. E használók azonban nem csupán a törvényeket betartó, szabályokat követő lakosokból kerülnek ki. Jóval többet megtudhatunk egy város funkcióiról akkor, ha a törvényen kívülieket vagy a szabályszegőket vesszük kutatásunk alapjául, akik életvitelük és biztonságuk érdekében használták fel a város tereit, és akiknek életét és mindennapi cselekedeteit ezek a terek meghatározó módon befolyásolták.

Szentpéterváron az ún. Ezüstkorban (Oroszország művészeti korszaka a 19–20. század fordulóján) ilyen, a város történetét alakító tényező volt a queer közösség. Tagjai identitásuk és orientációjuk megélése miatt törvényen kívülinek számítottak, hiszen a homoszexualitás testi megélését a korszakban tiltották. Ennek ellenére nemesek (akár a cári család rokonsága is), művészek, tehetős kereskedők vagy vidékről érkező, a jobbágyságból felszabadult parasztfiúk is tartoztak a közösséghez. Vonzalmukat vagy nyíltan vállalták, vagy különválasztva egymástól a hétköznapi és a szerelmi életüket, sokszor házassággal és tradicionális család alapításával titkolták el. Az ő Szentpétervárukat mutatja be a *Places of Tenderness and Heat* című könyv, mely elemzi a közösség tagjainak térhasználatát, valamint azt, hogy miként próbálták a hatóságok kontrollálni őket. Emellett bepillantást enged a város társadalom- és szexualitástörténelmébe is. A szerző, Olga Petri, a Cambridge-i Egyetem kutatója, aki a közigazgatás és a társadalmi közösségek kapcsolatának megértésével, valamint a városi tér modernizációjának a bemutatásával foglalkozik. A kötet címe a térbeliségre utal: a *Places of Tenderness* azokat a helyeket jelenti, ahol a queer férfiak kapcsolatokat teremtettek, megismerkedtek lehetséges partnereikkel. Innen vezetett tovább a párok útja azokra a helyekre, ahol a szenvedély beteljesülése történhetett – ezekre utal a *Places of Heat*. A címet Mihail Kuzmin költő, író és zeneszerző naplójának egyik részlete ihlette.

A kutatás 1879-ben veszi fel a fonalat, és 1914-ig kíséri figyelemmel a szentpétervári queerek történetét. 1879 után két évvel került sor a II. Sándor orosz cár elleni halálos kimenetelű merényletre. A cár meggyilkolása fontos fordulópontot jelentett a politikai irányításban. II. Sándor uralkodása idején a reformintézkedések hatására Péterváron lezajló modernizációval és népességnövekedéssel párhuzamosan a queer közösség mozgásteré is nagyobb és biztonságosabb lett. A merénylet után azonban fokozódott az állami felügyelet és a hatósági szigor, s mindez korlátozta a városi térben való mozgást. Az ellenőrző hatalom különös figyelmet fordított az olyan deviáns elemeknek bélyegzett személyekre, akik a politikai vezetés szerint bomlasztó hatással lehettek a fennálló rendszerre. A vizsgált időszak 1914-ben ér véget, amikor a város életét már a világháború kitérése

határozta meg, és ami után néhány évvel a forradalom mindent megváltoztatott. Munkájához Olga Petri egyrészt Mihail Kuzmin naplóit használja forrásul, amelyek betekintést engednek a korszak queer közösségének életébe, s lehetőséget nyújtanak a csoport tagjainak személyes megismerésére.

A szerző az első fejezetben a modernizálódó nagyváros queer helyeit mutatja be. Tipikus meleg találkozóhely volt például a forgalmas Anyicskov híd, mely jó rálátást biztosított a Nyevszkij proszpektre. A hídon lévő rendőrségi őrhely egyszerre jelentett veszélyt és védelmet a queerek számára, hiszen, ha feltűnően viselkedtek, akár elfoghatták vagy követhették is őket, másfelől viszont, a rendőri jelenlétnek köszönhetően a híd biztonságos helynek számított. Már 1850 előtt is gázlámpák világították meg, biztosítva a zavartalan éjszakai közlekedést. A queerek azonban a forgalmas órákban biztonságosabban használhatták a hidat, mivel a tömegben való elvegyülés védelmet jelentett a számukra. A híd fürdőházak, kávézók, színházak és a Nyevszkij prospekt árkádjai közelében található, mely helyek szintén fontos szerepet játszottak a melegek ismerkedésében és szexuális életében.

A hidat és annak szerepét bemutató részhez Olga Petri egy anonim kormányhivatalnok által készített dokumentumot használ forrásként. Az 1890-es években keletkezett irat szerzője beszámol a queerek tevékenységéről, társadalmi hovatartozásukról. Név és foglalkozás szerint is felsorolja az általa megfigyelteket, leírja egymáshoz fűződő kapcsolatukat, azt, hogy ki kinek volt a szeretője, ki volt érdekelt anális és ki orális szexben, illetve, hogy ki vállalta nyíltan a szexuális orientációját és identitását. Mint egy menetrendet, úgy írja le, hogy a megfigyelt személyek hol találkoztak, és onnan hová vezetett az útjuk. Információt szolgáltat arról is, hogy melyik napszakban hol voltak a találkahelyek, sőt azok használatát évszakok szerint is megkülönbözteti: a közösség tagjai télen kávézókat, színházakat vagy a balettet, nyáron a Nyári kertet, nyáresteken az állatkertet látogatták. A forrás szerint a queer közösséghez való tartozás sok esetben az egyén viselkedésében, öltözködésében is megmutatkozott. Egyesek diszkréten, míg mások kifejezetten provokatívan viselkedtek. A meleg férfiak egyik ismertető jege volt a piros zsebkendő, de megjelent a sminkhasználat is.

A dokumentum néhol zavaros, egymásnak ellentmondó tényeket tartalmaz. A meleg férfiakat pederasztaként mutatja be, akik ártatlan fiúkat cserkésznek be, kihasználva és sokszor öngyilkosságba kergetve őket. Az anonim szerző szerint bizonyos idősebb queerek intézik a közösség számára a partnerek kiválasztását, őket „nagynéniknek” nevezi. A valóságban ezek a férfiak inkább patrónusok, mintsem kerítők lehettek. A forrás kiemeli, hogy a „nagynénik” tehetős férfiak, áldozataik pedig kifejezetten szegény, kiszolgáltatott fiúk, általában 17–25 évesek, többnyire pincérek, lakájok vagy munkanélküliek. Beszámol arról is, hogy a fiataloknak szokásuk lett megszarolni idősebb partnereiket. Ezeknek az ügyeknek egy része a bíróságig is eljutott, s a dokumentum névtelen szerzőjétől eltérően a bíróságot nem homofób érzelmek vezényelték, ott többnyire józan döntések születtek, s gyakoribb jelenség volt, hogy a zsaroló került pár hónapra börtönbe. Az is lehetséges persze, hogy a bíróság szívesebben döntött a tehetős és befolyásos

polgárok, mint a szegény sorban élő zsarolók mellett. Szodómia vádjával keveseket tartóztattak le. A korban az orvosok a homoszexualitást pszichés állapotnak tartották, amiről az illető nem tehet, és ki kell belőle gyógyítani.¹ Azok a heteroszexuális fiúk azonban, akik pénzért cserébe szexuális kapcsolatba bonyolódtak férfiakkal, a törvény szerint már bűnt követtek el.

A könyv második fejezete a rendőrség működését mutatja be; a szervezet melegekkel szembeni fellépését járőrözési és letartóztatási naplókából, kihallgatási jegyzőkönyvekből rekonstruálja a szerző. A korszakban a szentpétervári rendőrség állandó létszámhiánnyal küzdött, munkáját korrupció és gyakori túlkapasok jellemezték. Az 1845–1917 között érvényben lévő büntető törvénykönyv négy-öt éves börtönbüntetést határozott meg azok esetében, akiket szodómia vádjával ítélték el. Kilenctől tizenkét évig terjedő kényszermunka járt azért, ha az analíz közösülés erőszakkal történt, vagy ha valaki kiskorúval, illetve szellemi fogyatékos személlyel létesített homoszexuális kapcsolatot. Feltűnő, hogy a törvény csak a konkrét szexuális aktust büntette, nem terjedt ki a nyilvános terekben történő queer viselkedésmintákra, de lehetővé tette azt, hogy a rendőrök a jogszabályokat saját belátásuk szerint értelmezzék. Számos esetben nem kimondottan szodómia vádjával tartóztattak le valakit, hanem a közrend vagy a nyugalom megzavarása miatt. A téma kutatását megnehezíti, hogy gyakran nem készült bírósági feljegyzés a melegek elleni intézkedésekről, illetve azok nem köthetőek bizonyítottan a melegekhez, akik ellen más indokból indítottak eljárást.

A rendőri eljárás módra szolgált példát az a szerző által leírt eset, amelynek során 1900-ban a Nyevszkij proszpekten letartóztattak egy Zimmel nevű munkanélküli parasztot. A rendőrséghez névtelen bejelentés érkezett egy új csoportról, melynek tagjai csatlakoztak a Nyevszkij proszpekti „pederasztákhöz”, közülük a bejelentő külön megemlített egy barna kabátos lengyel férfit. A rendőrség rendkívül gyorsan intézkedett, és egy nappal később le is tartóztatták Zimmelt, akit két évre kiutasítottak a városból. Összefüggésbe hozták prostitúcióval, lopással és a lakosság nyugalmanak megzavarásával. A névtelen bejelentésen kívül azonban semmilyen bizonyíték sem szolgált ellene. A szerző Zimmel történetét Kuzminéval hasonlítja össze, aki arról számolt be a naplójában, hogy queer társasíval együtt kihívó öltözetben sétált nappal a Tavricseszkij kertben, őket mégsem zaklatta a rendőrség. Ennek egyik oka az lehet, hogy a két helyszín nagyon

¹ A korabeli orvostudomány szerint a homoszexualitást inkább egészségügyi vagy pszichológiai állapotnak kellett tekinteni, mintsem jogi értelemben vett bűnnek, egészen addig, amíg a homoszexuális együttlét nem erőszakon alapult, vagy nem gyermekekkel léptek szexuális aktusra (51). Kurimay Anita kutatásából tudhatjuk, hogy a budapesti rendőrség két csoportra osztotta a meleg férfiakat, a szerint, hogy már annak születtek, vagy mesterségesen alakult ki náluk a homoszexualitás. A homoszexuálisnak született férfiakról úgy tartották, hogy nem tehetnek a szexuális beállítottságukról, mivel ellenállhatatlan ösztön vezérli őket, ellentétben azokkal, akik pusztán kíváncsiságból szeretteknek férfiakkal, holott ellen tudnának állni a vonzalmuknak. (Kurimay Anita 2022: *Meleg Budapest. 1873–1961*. Budapest, 62–63.) A korszakban a homoszexualitást igyekeztek „gyógyítani” pszichoanalitikus, hormon- vagy elektrosokk-terápiával, illetve különböző gyógyszerekkel.

különbözik egymástól, a kert kevésbé nyitott hely a nyilvánosság számára, és Kuzminék esetében nem volt szó pénzért folytatott szexről, míg Zimmelt prostitúcióval is megvádolták. Emellett nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy Kuzmin arisztokrata volt, egy ismert művész, ellentétben az idegen származású Zimmellel.

A rendőrök létszáma nem volt elegendő ahhoz, hogy a nyilvános és a privát helyeket is felügyeletük alatt tartsák, ráadásul az anyagi forrásaik is kevésnek bizonyultak. Figyelmüket ezért inkább az olyan nyilvános terek felé fordították, amelyek kereskedelmi szempontból fontosak voltak, illetve jelentős intézmények közelében helyezkedtek el, vagy a rendőrök ott intézkedtek, ahonnan bejelentés érkezett hozzájuk. A kevésbé látható helyeken történtek felett szemet hunytak, korlátozott erőforrásaikat a közterületek rendjének fenntartására fordították. A szerző kiemeli, hogy toleranciáról szó sem volt, ez esetben a rendőrök a város terei védelmének érdekében meghozták a saját döntéseiket, akár feletteseik utasítása ellenében is.

Ugyanebből az időszakból hasonló hozzáállásról olvashatunk a magyar rendőrség részéről is Kurimay Anita munkájában. Hazánkban 1878-tól a Csemege-kódex (1878. évi 5. tc.) büntetendővé tette a felnőtt férfiak közötti szexuális kapcsolatot, akkor is, ha az beleegyezésen alapult. Az orosz példához hasonlóan azonban a magyar rendőrség is inkább csak a köztereken folytatott, mások számára is feltűnő viselkedés ellen lépett fel. Nyilvántartásba is csak azok kerültek, akik nyilvános vagy félnyilvános tereken létesítettek szexuális kapcsolatot, és zsarolási ügyekhez vagy prostitúcióhoz volt közüik. Míg az osztrák törvények a férfiak és a nők homoszexuális kapcsolatát is tiltották, addig hazánkban a jogszabályok csak a férfiak közti szexuális kapcsolatot szankcionálták.² A budapesti melegek, különösen a munkásosztályból származók helyzetét nehezítette, hogy a magas árak miatt sokan nem tudták megfizetni egy saját lakás bérleti díját, a közös szállásokon pedig a magánszféra luxusa megoldhatatlan volt. Ebből kifolyólag kénytelenek voltak a szexualitást nyilvános helyeken megélni.³ Budapesten a queer párok hasonló helyeket választottak, mint szentpétervári társaik. Kedvelt találkahely volt a Duna-korzó és a Várkert. A férfi prostituáltak zsúfolt utcákon, jelmezbálokon, bárókban és a város fürdőiben kerestek kuncsaftokat.⁴

A harmadik fejezet összevonja a kor egyik új társadalmi jelenségét, a cél nélkül a nagyvárosban járkáló *flâneur*-t a queerek városi térhasználatával. A kettő találkozásából születik a *queer flâneur*, aki azonos orientációjú partner találásának érdekében kószál a városban. A queer férfiak térhasználatának történetét több minden befolyásolta: a gyalogos forgalom, a város és a kereskedelem, a közlekedés és a higiénia fejlődése, a belváros tervezése, a közvilágítás, a fogyasztás, valamint a szabadidő eltöltésének változó kultúrája.

² Kurimay 2022: 46.

³ Kurimay 2022: 42.

⁴ Kurimay 2022: 137.

A szerző a queerek térbeli történetének részleteit a Szentpétervár szívében fekvő Litejnij városrész példájával mutatja be. Az ottani tömegben könnyebben lehetett észrevétlenül találkozni. A könyvben egy korabeli képeslap segít elképzelni a helyszínt. 1830 után a városnak ezen a részén széles, egyenes sugárutak épültek, melyeket rendészeti szempontból könnyen meg lehetett figyelni. A területet üzletek, kávéházak, éttermek szegélyezték, és a közelben állomásoztak a katonák is, akik közül többen is a queer közösség tagjai lettek. A környék a fontos intézmények és épületek – minisztériumok, nagykövetségek és az uralkodó család tagjainak palotái – miatt rendőri felügyelet alatt állt. Az újonnan megjelenő villamosok megkönnyítették a nyilvános és privát helyek, illetve a különböző városrészek közötti mozgást, az elektromos közvilágítás pedig lehetővé tette, hogy az élet éjszaka se álljon meg. A privát használatú hintók is intim helyet biztosítottak a forgalmas város kellős közepén, akár a potenciális partnerek felvételére is szolgálhattak. A queerek mozgását megkönnyítette, hogy a legtöbb találkozóhely hotelek, fürdőházak, privát szobát ajánló éttermek, nyilvános illemhelyek közelébe szerveződött.

A negyedik fejezet Szentpétervár fürdőházaira koncentrálnak, melyek szintén ismert queer helyek voltak. 1887 nyarán a városban hatvan fürdőházat zártak be, mert azok úgymond a „kicsapongás barlangjaivá” váltak. Amellett, hogy ekkoriban a queerek intim találkái gyakran a fürdőkben zajlottak, a prostitúció is megjelent ezeken a helyeken, és az ellen a hatóságok felléptek. A fürdőházak nem csak a melegeknek, hanem a heteroszexuális pároknak is helyszínt biztosítottak az erotikus találkozókhöz, némi borraivalóért cserébe a személyzet szívesen elfordította a fejét. A fürdőházak olyannyira az intimitás helyszínei lettek, hogy akkor is bőven akadtak látogatóik, amikor elzárták bennük a vizet. 1879-ben a városi дума fürdőházakra vonatkozó rendeletet bocsátott ki, melynek fontos célja volt a higiéniai körülmények modernizálása, amihez hozzátartozott az is, hogy visszaszorítsák az olyan, a higiénit veszélyeztető tevékenységeket, mint a fürdőházban való mosás vagy az ottani szex. A város lakossága és a hatóságok előtt nem volt titok, hogy a fürdőházakban nemcsak a prostituáltak, hanem pénzért cserébe a személyzet tagjai is nyújtanak szexuális szolgáltatást. A fürdőházak az oroszok nemzeti büszkeségének számítottak, talán ezért is sértette annyira a hatóságot az illetlennek nyilvánított használatuk. A városvezetés azonban a дума rendelete ellenére sem tudta véglegesen megszüntetni azt, hogy a fürdők a queerek találkahelyei legyenek.

Az ötödik és egyben utolsó fejezet ismét Mihail Kuzmin naplóját használja forrásként. Ebben a szerző – Kuzmin 1906 tavaszáról írott feljegyzései alapján – a terek használatára és az ott jellemző queer viselkedési mintákra, a szerelem és a barátság megnyilvánulására fekteti a hangsúlyt. A Tavricseszkij kert Kuzmin és barátai kedvelt helye volt. 1888-ban a дума elrendelte a hely szigorú felügyeletét az ott zajló „szeméremsértő cselekedetek” miatt. A tisztásokkal, dombokkal, bokrokkal és fákkal tarkított park megfelelő helyet biztosított azon párok számára, akik rejtekhelyre vágytak, de azok számára is, akik azt akarták, hogy felfigyeljenek rájuk. Kuzmin naplójából tudhatjuk, hogy a kert nem kizárólag a szexuális

kapcsolatok és aktusok helyszíne volt, hanem Kuzmin számára egyfajta érzelmi menedékként is szolgált, ahol rejtőzködés nélkül lehetett önmaga, és önfeledten tölthetett időt a barátaival.

Mihail Kuzmin naplója szerencsés forrásválasztás Olga Petri részéről, mivel felhasználásával megismerhetjük a queerek személyes benyomásait, és közelebb kerülhetünk a vizsgált közösség megértéséhez. Petri munkájának nagy előnye, hogy egyszerre láthatunk rá a századforduló orosz nagyvárosának queer életére, és átfogó, dinamikus képet is kapunk a modern nagyvárossá váló Szentpétervárról. A jól átlátható ábrák segítenek elképzelni a leírt eseményeket és helyszíneket, illetve nyomon követni a queerek városban való mozgását. A szerző ábrázolásában Szentpétervár nem csak egy hely, hanem aktív szereplője a queerek életének. A queerek által megélt Szentpétervár bemutatása egészen új, izgalmas kontextusba helyezi a várost.

Molnár Dóra Katalin